Islamic Maaref University

Scientific Journal **Commentary Studies**

Vol. 15, Spring 2024, No. 57

Analysis of semantic components of “Khatiah” in the Holy Quran, By Using the simultaneous and intra-temporal approach in semantics

Hadis Riahy[1] / Farideh Amini[2] / Bibi sadat Razi bahabady[3]

1. PhD Qur'an and Hadith Science Department, Alzahra university, Tehran, Iran.
hadisriahy83@gmail.com
2. Assistant Professor of the Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran (corresponding author).
famini@alzahra.ac.ir
3. Associate Professor of the Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran.
b-razi@alzahra.ac.ir

Abstract Info

Article Type:
Research Article

Received:
2024.01.19
Accepted:
2024.04.13

Abstract

In the Holy Quran, “Khatiah” is one of the concepts of the wide semantic field of sin, which is linked to several concepts. For adding this concept in the Holy Quran, it is necessary to study its semantic core in etimology. The present study aims at recognition of semantic elements of the concept by considering the meaning of "Khatiah" in Semitic languages and its biologists comment and relation by aims Imagination Semantic components “Khatiah”.

in the Holy Quran. Data of etimology shows that usage of concept “Khatiah” in Sin, Neglect, diversion and get out. With care in Spotify Subscription and the proximity of sounds in two terms “hete” and “khata” shows the usage of these two words in the Ebric languages.

Examining the Concepts of ergonomics shows that existence of concepts Heavyweight mastering, wastefulness and Out of moderation. The concept of text shows God Almighty operates two models, which include to forgive and to punish. Humans behave three models that include to prform of “Khatiah”, Prayer for the end of torment and asking for forgiveness.

Keywords khata, Khatiah, Structural semantic, Etimoligy of “Khatiah”, Sin.

Cite this article: Riahy, H., Amini, F., Razi bahabady, B. (2024). Analysis of semantic components of “Khatiah” in the Holy Quran, By Using the simultaneous and intra-temporal approach in semantics. *Scientific Journal Commentary Studies*. 15 (1), 205-226. DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

Publisher: Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

The study of the semantic area of sin in the quran, shows a variety of concepts. each word should be studied in its context and context and with its semantic core in ancient languages. a "Khatiah" is one of the concepts of the wide semantic field of sin in the holy quran, which is linked to various concepts. in addition in addition, the morphology of this root with a frequency of 22 times is observed in 21 verses of the holy quran. it is necessary to understand the concepts of guilt because of the consequences of committing sins. "Khatiah" is one of the infinite frequency words in the semantic domain of sin.

Methodology

To determine this concept in the quran, in addition to its morphology, it is necessary to study its semantic core in Semitic languages. in this study, in order to study the root of the word in Semitic languages, the historical vowel and to determine the semantic components of "Khatiah" in the holy quran, using structural semantic words. Checking in on Contradictory relationships can also help along the way.

Discussion

In order to explain the concept of "Khatiah", linguists have pointed to its conflict with Good behaviour other and xponderance with “zanb”, “Esm” and “sayyeah”. "Khatiah" has sometimes been used to refer to being cruel and sometimes to being non – binary. "Khatiah" root in ancient languages means slipping, sinning, spoiling and distracting. Another concept in the application of this root in ancient languages is the concept of exit. in the concept of neglect, non - gravity can be seen. Alignment of the large concept is a sign of the different degrees of this root. The companionship of the concept of dominance can also inform the surrounding.

Conclusion

Studies of this word in ancient Language show that this word has been used in the concepts of diversion, neglect and exclusion. Two roots of “Hete” and “khete” are close together in terms of soundSo it can be said that they have the same roots in ancient cultures. Concepts of heaviness, dominance, surrounding and withdrawal from moderation are seen in the network of the meaning of this word. in the holy quran, bounding and unintentional have been studied. The study of semantic network of this word in Quran shows that this word in behavior and the speech has been used. The concept of text shows God Almighty operates two models, which include to forgive and to punish. Humans behave three models that include to prform of "Khatiah", Prayer for the end of torment and asking for forgiveness.

References

- Holly Quran.
- Askary, Hasan ebne abdollah (1979). *Alforogh felloghah*. beyrot: Darol afaghol jaded. [in Arabic]
- Azarnoosh, Azartash (2004). *Zabane ghoran*. Tehran: Mad. [in Persian]
- Azhary, mohhamad ebne ahmad (2000). *Tahzibol loghat*. Beyrot: Ehyae torase eslamy. [in Arabic]
- Beeston, A. F. L (1982). *Sabaic Dictionary (English – French - arabic)*. Louvain: peerters.

- Black, J (2000). *Aconcise Dictionaty of Akkadian*. Wiesbaden: Harrassowits Verlag.
- Dalman, GH (1901). *Aramaish - Neuhebraisches Worterbruch zu Targum*. Talmud und Midrash. Frankfurt: M. J. Kauffmann.
- Ebne fares, Ahmad (1983). *Mojamol maghais loghah*. Ghom: Maktabo ellamai eslamy. [in Arabic]
- Ebne manzor, Mohammad ebne mokaram (1983). *Lesanol arab*. beyrot: Dar sader. [in Arabic]
- Farahidy, Khalil ebne ahmad (1998). *Alein*. in Arabic. ghom: Hejrat.
- Firoz Abady, Mohhamad ebneyaghob (1994). in Arabic. *Alghamosol mohit*. beyrot: Darol kotobel elmiah.
- Gesenius, A (1939). *Hebrew and English Lexicon of the Old Testsment*. tr: E Robinson. ed. F. Brown. Oxford University Press.
- Gharashy, Syyed ali akbar (1971). *Ghamosol ghoran*. Tehran: Eslamiah. [in Arabic]
- Jastrow (1903). *A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yeushalmi and the Midrashic Literature*. New York: G. p. putnams Sons. Vol. 2.
- Johary, Esmail ebne, hemad (1997). *Alsohah, tajol loghah*. Beirot: darol elmelelmellain. [in Arabic]
- Koleiny, Mohhamad ebne yaghob (1986). *Alkafy*. Tehran: Darol ketabel eslamia.
- Laines, Jan (2012). *Daramady bar manashenasy*. Tehran: Kashre elmy. [in Persian]
- Leslau, W (1991). *Comparative Dictionary of Geez (classical Ethiopic)*, A Hebrew and English. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Lipniski, Edward (2007). *SIN, Encyclopdia Judaica, Micheal Berenbau*. New York: Macmillan Referenc.
- Mostafavy, Hasan (2008). *Altahghigh fy kalamatel ghoran*. beyrot: Darol ketabel almiah. [in Arabic]
- Palmer, Ferank rabber (2005). *Neghahy be manashenasy*. koroshe safavy. Tehran: ketabe mad. [in Persian]
- Raghebe Esfhany, Hossein ebne mohhamad (1982). *Mofradat fy gharibol ghoran*. in Arabic. beirot: Darol ghalam.
- Rahnama, Hady (2001). *Manashenasy namhaye maad*. Tehran: Emam sadegh. [in Persian]
- Razy, Fakhro dine mohhamade ebne omar (1999). *Altafsirol kabir*. beyrot: Darol torase araby.[In Arabic]
- Saffavy. Korosh (2008). *Daramady bar mana shenasy*. Tehran: Sore mehr. [in Persian]
- Saffavy. Korosh (2009). *Farhange tosify mana shenasy*. Tehran: farhange moasez. [in Persian]
- Seyny, Esmail (1991). *Almaknazol arabyol moaser*. beyrot: maktabatol lobnane nasheron. [in Arabic]
- Toreyhy, Esmail (1991). *Majmaol bahreine toreyhy*. beyrot: Lobnan nasheron. [in Arabic]
- Tosy, Mohhamd ebne hasan (1982). *Altebyan fy tafsir ghoran*, beyrot: Dare ehyae torasol araby. [in Arabic]
- Zobeydi, Mohhamad ebne mohhamad (1991). *Tjol aros men javaherel ghamos*. beyrot: Darol fekr. [In Arabic]

مجلة دراسات تفسيرية

جامعة المعارف الإسلامية

السنة ١٥ / ربيع عام ١٤٤٥ / العدد ٥٧

تحليل المكونات الدلالية «للخطيئه» فى القرآن الكريم باستخدام منهج التزامن والحال فى علم المعني

حديث رياحي[١] / فريده اميني[٢] / بي‌بي سادات رضي بهابادي[٣]

١. خريجة دكتوراه في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة الزهراء عليها السلام، طهران، ايران.

hadisriahy83@gmail.com

٢. استاذة مساعدة في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة الزهراء عليها السلام، طهران، ايران (الكاتب المسؤول).

famini@alzahra.ac.ir

٣. استاذة مشاركة في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة الزهراء عليها السلام، طهران، ايران.

b-razi@alzahra.ac.ir

معلومات المادة

نوع المقال: بحث

تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٧/٠٧

تاريخ القبول: ١٤٤٥/١٠/٠٤

ملخّص البحث

"الخطيئة"هي أحد مفاهيم المجال الدلالي الواسع للذنب في القرآن الكريم. والتي ارتبطت بمفاهيم كثيرة. وللتحقق من هذا المفهوم في القرآن الكريم، وبالإضافة إلى الاهتمام بمتوازياته، لا بد من دراسة جوهره الدلالي في اللغات السامية. وقد قامت الدراسة الحاضرة بتحليل المكونات الدلالية لهذا المفهوم من خلال النظر في معنى "الخطيئة" في اللغات السامية، وآراء اللغويين وعلاقاتها الترابطية في القرآن الكريم. وتشير النتائج في علم التأثيل إلى الاستخدام القديم لهذه الكلمة في مفاهيم: الخطيئة والإهمال والانحراف والخروج. وبالنظر إلى الوحدات الصوتية المشتركة والتقارب الصوتي بين الجذرين حطّ و خطأ واستخدامهما في مفهوم الذنب في العبرية والعربية، يتبادر إلى الذهن تشابه الجذرين. وقد تحدثت دراسة الارتباطات عن وجود مكونات علم أصل الكلمة والهيمنة والخروج عن الاعتدال وازدواجيته. ويتحدث نص الآيات عن مواجهة الله تعالى بطريقتين: العفو والعقاب، ومواجهة الإنسان في ثلاثة مجالات: الارتكاب، وطلب رفع العذاب، والاستغفار.

الألفاظ المفتاحية الخطأ، الخطيئة، العلاقات الترابطية، علم التأثيل في تاريخ الخطيئة، الذنب.

الاقتباس: رياحي، حديث، فريده اميني و بي‌بي سادات رضي بهابادي (١٤٤٥). تحليل المكونات الدلالية «للخطيئه» في القرآن الكريم باستخدام منهج التزامن والحال في علم المعنى. *مجلة دراسات تفسيرية*. ١٥ (١)، ٢٢٦ ـ ٢٠٥.
DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

رمز DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

الناشر: جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، بهار ۱۴۰۳، شماره ۵۷

تحلیل مؤلفه‌های معنایی «خطیئه» در قرآن کریم با بهره‌گیری از رویکرد هم‌زمانی و درزمانی در معناشناسی

حدیث ریاحی[۱] / فریده امینی[۲] / بی‌بی سادات رضی بهابادی[۳]

۱. دکتری گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.
hadisriahy83@gmail.com

۲. استادیا گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
famini@alzahra.ac.ir

۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.
b-razi@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

(۲۰۵ ـ ۲۲۵)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۵

چکیده

«خطیئه» یکی از مفاهیمِ حوزه معنایی گسترده گناه در قرآن کریم است، که با مفاهیم متعددی پیوند خورده است. برای تدقیق این مفهوم در قرآن کریم افزون بر التفات بر باهم‌آیی‌های آن، بررسی هسته معنایی آن در زبان‌های سامی ضروری می‌نماید. پژوهش حاضر با نظر به‌معنای «خطیئه» در زبان‌های سامی، آراء لغویان و روابط هم‌نشینی آن در قرآن کریم، به بازشناسی مؤلفه‌های معنایی این مفهوم پرداخته است. دریافت‌های ریشه‌شناسی حاکی از کاربست نیای این واژه در مفاهیم: گناه، غفلت‌کردن، انحراف و خارج‌شدن است. با توجه به اشتراک واج‌ها و قرابت آوایی دو ریشه حطّ و خطأ و کاربست آن دو در مفهوم گناه در زبان عبری و عربی، اشتراک نیای آن دو به ذهن متبادر می‌شود. بررسی باهم‌آیی‌ها از وجود مؤلفه‌های ثقالت، چیرگی، خروج از اعتدال و ذومراتب بودن آن سخن رانده است. بافت آیات از مواجهه حق تعالی در دوگونه: بخشش و کیفر و مواجهه انسان در سه حیطه: ارتکاب، طلب رفع عذاب و طلب بخشش حکایت می‌کند.

واژگان کلیدی خطأ، خطیئه، روابط هم‌نشینی، ریشه‌شناسی تاریخی خطیئه، گناه.

استناد: ریاحی، حدیث، فریده امینی و بی‌بی سادات رضی بهابادی (۱۴۰۳). تحلیل مؤلفه‌های معنایی «خطیئه» در قرآن کریم با بهره‌گیری از رویکرد هم‌زمانی و درزمانی در معناشناسی. *مطالعات تفسیری*. ۱۵ (۱)، ۲۰۵ ـ ۲۲۶. DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

کد DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.201

ناشر: دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

بررسی حوزه معنایی گناه در قرآن کریم، از کاربست مفاهیم متعدد حکایت می‌کند. این تنوع نبایست نادیده انگاشته شود؛ بلکه هر واژه باید در بافت و زمینه خود و با التفات به هسته معنایی آن در زبان‌های باستانی بررسی شود. ریشه «خطأ» یکی از مفاهیم پرکاربرد در این حوزه است. واژه‌های اشتقاق یافته این ریشه با بسامدِ ۲۲ مرتبه در ۲۱ آیه قابل ردیابی است. این ریشه به شکل صرفی اسم و به‌صورت واژه «خطیئه» در دو آیه، به‌صورت جمع مؤنث سالم (خطیئات) در دو آیه، در قالب جمع مکسر (خطایا) در ۵ آیه به‌کار رفته است. اسم فاعل این ریشه به شکل «خاطئه» و جمع آن «خاطئین» (جمع مذکر سالم) در ۸ آیه دیده می‌شود. از این ریشه دو مصدر سماعی به شکل «خَطأ و خِطأ» در دو آیه به‌کار رفته است. از کاربرد فعلی ریشه «خطأ» در باب إفعال در دو آیه به شکل «أَخْطَأْنا و اخْطَأْتُمْ» را می‌توان نام برد.[۱] شناخت دقیق مفاهیم حوزه گناه، به سبب پیامدهای ارتکاب گناهان ضروری می‌نماید و «خطیئه» یکی از واژه‌های پربسامد در حوزه معنایی گناه است.

مطالعه کنونی را می‌توان کوششی برای تدقیق معنای «خطیئه» در صورت‌بندی مفهوم گناه در قرآن کریم برشمرد که با ابزار معناشناسی ساختاری و ریشه‌شناسی تاریخی به بررسی این واژه و استخراج مؤلفه‌های معنایی آن می‌پردازد. معنای هر واژه از مؤلفه‌هایی ترکیب یافته است که می‌توان آنها را از طریق تحلیل مؤلفه‌ای بازشناخت.[۲] منظور از تحلیل مؤلفه‌ای، تحلیل مفهوم یک واژه بر حَسَب اجزاء تشکیل‌دهنده آن است که روابط هم‌نشینی واژه‌ها ابزاری مناسب برای آن است.[۳]

هدف از پژوهش حاضر آن است که دریابیم: اولاً دریافت‌های ریشه‌شناسی چه مفهومی برای نیای «خطیئه» آشکار می‌کند و آیا این مفهوم در فرهنگ قرآنی قابل ردیابی است؟ ثانیاً لغت‌شناسان چه مفاهیمی را در تبیین «خطیئه» بیان کرده‌اند؟ ثالثاً بررسی مفاهیم هم‌نشین ریشه «خطأ» سبب خودنمایی چه مؤلفه‌های معنایی خواهد شد؟ ره‌آورد چنین کوششی ترسیم صورت‌بندی گناه بر اساس مفهوم «خطیئه» در قرآن کریم است.

پیشینه

شناخت دقیق شبکه معنایی هر واژه در قرآن کریم، با کاربست معناشناسی درزمانی و هم‌زمانی، در سه گام محقق می‌شود: نخست تبارشناسی واژه و شناخت هسته معنایی آن در زبان‌های سامی (معناشناسی

---

۱. عبدالباقی، ***المعجم المفهرس لالفاظ القرآن***، ص ۳۹۱.
۲. صفوی، ***درآمدی بر معناشناسی***، ص ۲۷۷.
۳. لاینز، ***درآمدی بر معناشناسی زبان***، ص ۱۵۹.

درزمانی)، دوم ارزیابی آراء لغویان و تشخیص سیر تغییر معنایی آن در آراء آنان و در نهایت تعیین مؤلفه‌های معنایی آن با بررسی روابط هم‌نشینی (معناشناسی هم‌زمانی).

هر چند در شناخت حوزه معنایی گناه در قرآن کریم در فرهنگ‌ها و تفاسیر فراوان سخن رفته، اما بیان دقیق شبکه معنایی هر واژه در این حوزه با کاربست روش‌های جامع معناشناسی، صرفاً دو پژوهش با عنوان: «صورت‌بندی گناه در قرآن بر مبنای معناشناسی ذنب» به قلم فاطمه آگهی و مهدی جلالی (***مطالعات تاریخی قرآن و حدیث***، ۱۳۹۸ ش، شماره ۶۶) و «معناشناسی ساختگرای مفهوم سیئه در قرآن کریم» با تلاش فاطمه عشقی و محمد علی خوانین‌زاده (***مطالعات قرآن و حدیث***، ۱۳۹۹ش، شماره ۲۰) را می‌توان نام برد. در این دو پژوهش با نظر به ریشه تاریخی واژه و دقت در بافت آیات به بررسی مفاهیم ذنب و سیئه پرداخته شده است. لذا از این منظر، روش این دو پژوهش، با مطالعه حاضر هم‌سو است اما تاکنون تتبعی در مفهوم «خطیئه» در قرآن کریم با روش‌های معناشناسی تحریر نشده است. پژوهش حاضر، با تبارشناسی واژه خطیئه در زبان‌های سامی (سبئی، گعز، اکدی، عبری و آرامی) به بررسی نیای این واژه در جهت تدقیق هسته معنایی آن و ارزیابی آراء لغویان پرداخته و سپس با بررسی روابط هم‌نشینی؛ اعم از مکملی، اشتدادی و تقابلی به استخراج مؤلفه‌های معنایی آن، مبادرت می‌نماید. از این‌رو نوآوری پژوهش حاضر را می‌توان در شناخت نیای خطیئه در شاخه‌های اصلی زبان‌های سامی (سبئی، گعز، اکدی، عبری و آرامی) و دریافت مؤلفه‌های معنایی خطیئه، برشمرد.

روش‌شناسی پژوهش

در پژوهش حاضر به جهت بررسی ریشه واژه در زبان‌های سامی از ریشه‌شناسی تاریخی و به‌منظور تعیین مؤلفه‌های معنایی خطیئه در قرآن کریم، با جستاری در واژه‌های هم‌نشین، از معناشناسی ساختاری بهره می‌برد. بررسی روابط تقابلی نیز می‌تواند مؤیدی بر مؤلفه‌های دریافتی در حیطه روابط هم‌نشینی باشد.

هر زبان به دلیل موقعیت جغرافیایی و امکان وام‌گیری و اثرگذاری می‌تواند واژه را از نیای زبانی خود دریافت کند. زبان‌هایی را که از مدیترانه تا فرات و از بین‌النهرین تا جنوب عربستان مورد استفاده بودند، زبان سامی می‌نامند که بعضی از آنها مرده و بعضی دیگر تاکنون زنده‌اند؛ زبان‌هایی مانند: اکدی، عبری، آرامی، سریانی، حبشی و عربی.[۱] زبان‌شناسان معتقدند که زبان سامی، دارای شاخه‌های اصلی اکدی، عبری، یمنی و حبشی و زبان آرامی است.[۲] از این‌رو برای ریشه‌شناسی الفاظ قرآنی، بررسی این زبان‌ها

---

۱. پالمر، ***نگاهی تازه به معناشناسی***، ص ۸.

۲. صفوی، ***فرهنگ توصیفی معناشناسی***، ص ۸۷.

ضروری می‌نماید. تعمق در مفهوم یک واژه در زبان‌های اسمی از ابزارهای ریشه‌شناسی تاریخی و مطالعه درزمانی است.

در معناشناسی ساختاری، مطالعه هم‌زمانی محقق می‌شود. به این معنا که ارتباط یک واژه با واژه‌های دیگر در سطح جمله و متن؛ یعنی روابط هم‌نشینی و سیاق بررسی می‌شود. روابط هم‌نشینی، یکی از نشانه‌های زبانی است که مربوط به ترکیب کلمات در جمله یا کلام بوده و به کلماتی که در جوار یک کلمه قرار گرفته‌اند، کلمات هم‌نشین آن گفته می‌شود. معناشناسی از وجود سه نوع رابطه مکملی، اشتدادی و تقابلی میان دو واژه بحث می‌کند. مراد از روابط مکملی، نوعی از روابط معنایی است که بر پایه ساختار نحوی بین دو واژه برقرار می‌گردد. رابطه اشتدادی، رابطه دو مفهومی است که مؤلفه‌های معنایی مشترک دارند و در مقام تقویت و معاضدت یکدیگرند. تقابل معنایی نیز، رابطه دو مفهومی است که مؤلفه معنایی مشترک دارند ولی یکدیگر را نقض و در مقام تضعیف و نفی هم هستند؛ به‌عبارتی در عین اتحاد در کلیت معنا، از دیگر جهات با یکدیگر افتراق دارند.[۱]

در این مقاله، افزون بر بررسی نیای واژه خطیئه در زبان‌های سامی، از معناشناسی ساختاری با تأکید بر مفاهیم هم‌نشین، برای تعیین شبکه معنایی این واژه و تدقیق مؤلفه‌های معنایی آن در قرآن کریم بهره برده می‌شود. لذا در این پژوهش در سه‌گام اصلی، به تحلیل مؤلفه‌های معنایی خطیئه پرداخته می‌شود، که عبارت است از: مؤلفه‌های معنایی خطیئه در کتب لغت، مشتقات ریشه خطیئه در زبان‌های سامی و بررسی مؤلفه‌های معنایی خطیئه روابط هم‌نشینی (مکملی، اشتدادی و تقابلی).

بررسی مؤلفه‌های معنایی خطیئه

در این بخش به‌منظور یافتن مؤلفه‌های معنایی خطیئه در زبان عربی در گام نخست به بررسی معانی ریشه آن در کتب لغت و یافتن تعدد معنا و تغییرات آن در آراء لغت‌شناسان پرداخته و در گام بعدی با کاوشی در نیای این واژه در زبان‌های سامی احتمال وام‌واژگی آن بررسی می‌شود و در پایان با بررسی روابط هم‌نشینی، مؤلفه‌های معنایی آن در قرآن کریم خودنمایی می‌کند.

۱. خطأ در کتب لغت

با نگاهی به نظرات لغت‌شناسان، افزون بر درک مفهوم ریشه «خطأ» وجود یا عدم وجود تعدد معنا در یک زمان و سیر تطور معنایی در طول زمان، تضییق و بسط معنایی، بررسی می‌شود.

---

۱. قانع، ***روش پی‌جویی مفاهیم مدرن در متون دینی***، ص ۷.

فراهیدی و ازهری، «أخطأ» را عملی غیر نیک و پسندیده دانسته‌اند و به غیرعمدی بودن «الخَطأ» اشاره می‌کنند.[۱] ازهری در بیان معنای ریشه «خطأ» واژه «خَطِئتُ» را به گناه عمدی و «أخطأتُ» را به‌معنای ارتکاب غیرعمدی برمی‌شمرد.[۲] در ***المحیط فی اللغة***، «خَطئت و خاطِئین»، مترادف اثم و آثمین و «الخطأ» ارتکاب غیرعمدی گناه یاد می‌شود.[۳] جوهری، «الخَطأ» را در تقابل با صواب دانسته و «الخِطأ» را به‌معنای ذنب و اثم معنا می‌کند. او در معنای خاطی به تعمدی بودن آن اشاره می‌کند.[۴] ابن‌فارس، مفهوم تعدی را در تبیین ریشه «خطأ» یاد نموده است و خروج از صواب را به سبب ترک خیر، «أخطأ» برمی‌شمرد.[۵] زمخشری نیز در ***مقدمة الأدب*** به ترادف «أذنب» با «خَطِئت» اشاره کرده است.[۶]

راغب اصفهانی به وجود مفهوم انحراف و برگشتن از سویی به‌سوی دیگر در ریشه «خطأ» اشاره کرده است. از نظر ایشان واژه‌های «خَطِيئَة و سيّئة» بسیار به هم نزدیک هستند، ولی «خطيئة» بیشتر در جایی گفته می‌شود که خاطی یا انجام‌دهنده کار خطا، مقصودش و هدفش کار خطا نبوده؛ بلکه قصد و اراده او در انجام کار سببی برای به‌وجود آمدن کار خطایی از سوی او شده است.[۷] عسکری در ***الفروق فی اللغة***، در بیان افتراق میان «خطیئه و أثم» اصل «خطیئه» را برای گناهان غیر عمدی و «أثم» را صرفاً برای گناهان عمدی برشمرده است که به‌تدریج به تمامی ذنوب، خطیئه اطلاق شد.[۸]

نتیجه‌گیری: لغت‌شناسان برای تبیین مفهوم «خطأ» به تقابل آن با صواب و عمل نیک و ترادف آن با ذنب، إثم و سیئه اشاره کرده‌اند. مفهوم عدول و انحراف در آراء لغویون نیز در بیان معنای «خطأ» قابل ردیابی است. در خاطئه (خاطئین)، خطیئات و خِطأ، مؤلفه تعمدی بودن و در خَطَا و أخطأ، مؤلفه نادانسته بودن در آراء لغویون قابل ردیابی است.

۲. مشتقات ریشه خطأ در زبان‌های سامی

زبان عربی در کنار زبان‌هایی مانند: عبری، آرامی، اکدی، فنیقی و ... یکی از شاخه‌های زبان‌های سامی به‌شمار می‌آید و زبان سامی در کنار زبان‌های مصری، بربری، کوشی و چادی شاخه‌ای از زبان‌های

---

۱. فراهیدی، ***العین***، ج ۴، ص ۲۹۳؛ ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۷، ص ۲۰۷.
۲. ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۷، ص ۲۰۷.
۳. صاحب بن عباد، ***المحیط فی اللغة***، ج ۴، ص ۳۹۰.
۴. جوهری، ***الصحاح***، ج ۱، ص ۴۷.
۵. ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۲، ص ۱۹۸.
۶. زمخشری، ***اساس البلاغة***، ص ۱۵۲.
۷. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۶۱۵ ـ ۶۱۲.
۸. عسکری، ***الفروق فی اللغة***، ج ۱، ص ۲۲۶.

آفروآسیایی است. زبان هر یک از اقوام آسیایی پس از هجرت از موطن اولیه در طول تاریخ دستخوش تغییراتی شد؛ برخی واژگان دچار توسعه یا تضییق معنایی شدند، واژگانی فراموش شدند و واژگان جدیدی در بستر جغرافیایی، فرهنگی و زمانی جدید شکل گرفتند. این تغییرات زبانی با تغییرات صرفی، نحوی و آوایی همراه بودند، تا آنجا که زبان هر یک از اقوام همچون زبانی مستقل شکل گرفت. با این حال همچنان اشتراکاتی میان این زبان‌ها به‌وضوح دیده می‌شود که نتیجه تاریخ مشترکشان در اعصاری کهن‌تر است.[۱] بررسی این اشتراکات به جهت دریافت هسته معنایی یک واژه و اعتبارسنجی مؤلفه‌های معنایی آن در کتب لغت ضروری است.

یکی از زبان‌های اصلی منطقه شمالی حاشیه‌ای شبه جزیره عربستان، زبان إکدی است. إکدی نامی است برگرفته از شهری باستانی به نام إکد که در جنوب رود دجله قرار داشته است. امروزه إکد به تعدادی از گویش‌های کهن منطقه شمالی حاشیه‌ای گفته می‌شود. در معتبرترین فرهنگ‌های إکدی و با توجه به تغییرات واج‌ها و تبدیل خ به ح، واژه‌ای نزدیک به این ریشه، با شکل آوایی hattau (هَتایو) به‌معنای گناهکار و جنایتکار دیده می‌شود.[۲] کاربست واژه دیگری به شکل آوایی hatu (هَتو) به‌معنای خراب کردن نیز قابل تأمل است.[۳]

از زبان‌های مهم شمالی مرکزی، زبان عبری شناخته‌ترین و نزدیک‌ترین زبان به زبان کنعانی است که از اواخر سده ۱۲ قبل از میلاد تا سده دوم یا یکم پیش از میلاد گفت‌وگو می‌شده است. در فرهنگ‌های معتبر عبری موجود واژه‌ای به شکل آوایی hattah (هَتاه) به‌معنای لغزش و گناه و htte (هَته) به‌معنای از دست دادن دیده می‌شود.[۴] با توجه به اشتراک واج‌ها، قرابت آوایی دو واژه «حط» و «خطأ» و کاربست آن دو در مفهوم گناه در زبان عبری و عربی، اشتراک نیای آن دور از ذهن نمی‌نماید. در کتاب ***درآمدی بر زبان‌شناسی تطبیقی قرآن و تورات*** نیز با بیان نظرات قرآن‌پژوهان غربی، دوساسی،[۵] گایگر،[۶] هیرشلفد،[۷] به خاستگاه عبری «حطه» و کاربست آن در معنای گناه، نیز اشاره شده است.[۸] افزون بر آن واژه دیگری با شکل آوایی khatta (خاتا) به‌معنای خارج شدن قابل ردیابی است،[۹] در این معنای مؤلفه انحراف و عدول مشهود است.

---

۱. آذرنوش، ***زبان قرآن***، ص ۱۸۲.

2. Black, ***Aconcise Dictionaty of Akkadian***, p. 134.
3. Ibid, p. 133.
4. Gesenius, ***Hebrew and English Lexicon of the Old Testsment***. p. 306.
5. de Sacy, Silvestre, 1758 - 1838, p. 198.
6. Geiger. Abraham, 1810 - 1875, p. 384.
7. Hartwing Hirschfeld, 1854 - 1934, p. 631.

۸. عیوضی، ***درآمدی بر زبان‌شناسی تطبیقی قرآن و تورات***، ص ۹۵.

9. Gesenius, ***Hebrew and English Lexicon of the Old Testsment***. p. 512.

زبان آرامی دومین زبان عمده شرق مدیترانه است که دارای گویش‌های مختلف و متعددی بوده است، به‌طوری‌که برخی معتقدند نمی‌توان گویش معیار برای آن در نظر گرفت. زبان آرامی در غرب امپراطوری پارس از میانه سده ششم پیش از میلاد در حدود سه قرن زبان رسمی بود. پس از بررسی معتبرترین فرهنگ‌های موجود آرامی کهن واژه‌ای به شکل آوایی hattano (هَتانو) به‌معنای انحراف و گمراهی مشاهده می‌شود.[۱]

زبان عربی جنوبی کهن، به مجموعه‌ای از زبان‌ها و گویش‌های به‌هم پیوسته گفته می‌شود که به‌طور عمده از حدود قرن هشتم پیش از میلاد تا قرن ششم میلادی در جنوب شبه جزیره عرب رواج داشته است. در معتبرترین فرهنگ‌های سبئی موجود که از گویش‌های اصلی عربی جنوبی کهن است، واژه‌ای در مقوله صرفی فعل با شکل آوایی atkha وجود دارد که به‌معنای بی‌توجهی و غفلت کردن است. این واژه از نظر آوایی مقلوب ریشه «خطأ» بوده و می‌تواند فرضیه اشتراک ریشه مطرح شود.[۲] در زبان حبشی از منطقه جنوبی حاشیه‌ای که زبان مردم اتیوپی و اریتره کنونی در شاخ آفریقا و بسیار نزدیک به زبان‌های عربی است، می‌توان زیر شاخه زبان گعز را نام برد. در معتبرترین فرهنگ‌های زبان گعز موجود[۳] نزدیکترین واژه به ریشه «خطأ» در مقوله صرفی اسم و با شکل آوایی khetro معنای ظرف شکسته دیده می‌شود که به دلیل افتراق واج‌ها و دور شدن معنا و وجود واژگانی با شکل آوایی نزدیک‌تر به «خطأ» احتمال اشتراک ریشه ضعیف است.

جمع‌بندی حاصل از بررسی نیای این واژه حاکی از کاربست مفاهیمِ گناهکار، خراب کردن در زبان إکدی و لغزش و گناه در زبان عبری است، که شاهدی از کاربست نیای ریشه «خطأ» در مفهوم گناه و کار ناشایست است. در معنای انحراف در زبان آرامی و خارج شدن در زبان عبری، مؤلفه عدول و انحراف قابل ردیابی است. مفهوم غفلت کردن در زبان سبئی، نیز می‌تواند شاهدی بر وجود مؤلفه غیرعمدی بودن در شبکه معنایی خطأ شود.

زبان سامی	شکل آوایی	ساختار صرفی	معنا
اکدی	hattau	صفت	گناهکار
	hatu	فعل	خراب کردن
عبری	hattah	اسم	لغزش و گناه
	htte	فعل	از دست دادن
	khatta	فعل	خارج شدن

1. Jastrow, ***dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yeushalmi and the Midrashic Literature***, vol. 2, p. 259.
2. Beeston, ***Sabaic Dictionary (English – French - arabic)***, p. 314.
3. Leslau, ***Comparative Dictionary of Geez (classical Ethiopic)***, p. 160 – 161.

زبان سامی	شکل آوایی	ساختار صرفی	معنا
آرامی	kattano	اسم	انحراف
سبئی	atkha	فعل	غفلت کردن

زبان سامی	شکل آوایی	ساختار صرفی	معنا
اکدی	hattau	صفت	گناهکار
	hatu	فعل	خراب کردن
عبری	hattah	اسم	لغزش و گناه
	htte	فعل	از دست دادن
	khatta	فعل	خارج شدن
آرامی	hattano	اسم	انحراف
سبئی	atkha	فعل	غفلت کردن

۳. مؤلفه‌های معنایی خطأ در بررسی روابط هم‌نشینی

بررسی کاربردهای قرآنی ریشه‌های «خطأ» از یک‌سو مؤلفه‌هایی را در چیستی آن آشکار می‌سازد و از سوی دیگر گونه‌های آن را در دو بخش عمدی یا غیرعمدی بودن و نیز جوارحی یا جوانحی بودن آن تبیین می‌نماید. بافت معنایی آیات از مواجهه خداوند و انسان نیز سخن رانده است. در ادامه به تشریح آن پرداخته می‌شود.

یک. چیستی خطأ

بررسی باهم‌آیی‌های «خطأ» چهار مؤلفه را در چیستی آن آشکار می‌کند که عبارت است از: ثقالت و سنگینی، ذومراتب بودن، خروج از اعتدال و چیرگی. در ادامه به بیان روش برون‌آوری این مؤلفه‌های پرداخته می‌شود.

الف) سنگینی و ثقالت

باهم‌آیی مفاهیم حمل و حطّ در شبکه معنایی خطیئه، از مؤلفه ثقالت و سنگینی حکایت می‌کند، که در دریافت‌های ریشه‌شناسی نیز مؤید بر ردیابی شد. خدای متعال در آیه ۱۲ سوره عنکبوت می‌فرماید: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» در این آیه «حمل» با بسامد دو بار در رابطه مکملی با «خطایا» قرار دارد. لغویون در بیان معنای ریشه «حمل» نظر واحد را بیان می‌کنند؛ «حِمْل» بارهای سنگین ظاهری که بر پشت حمل می‌شود.[1] کاربست «حمل» با «خطیئه» حاکی از ثقل و سنگینی است، که در پی ارتکاب خطیئه گریبان‌گیر انسان خواهد شد.

---

۱. فراهیدی، ***العین***، ج ۳، ص ۲۴۰؛ ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۵، ص ۵۹؛ جوهری، ***الصحاح***، ج ۴، ص ۱۱۶۷؛ ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۲، ص ۱۰۶؛ راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۲۵۷.

باهم‌آیی «حطه» شاهدی دیگر بر این مؤلفه است. در آیه ۱۶۱ سوره اعراف خدای متعال می‌فرماید: «وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» مضمون آیه به قسمتی از مواهب پروردگار به بنی اسرائیل اشاره می‌فرماید و از ورود آنها به بیت المقدس سخن می‌گوید و به آنها امر می‌فرماید که از پروردگار طلب آمرزش کنید (قُولُواْ حِطَّةٌ) و با سجده و تواضع وارد شوید (ادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا) و خداوند نیز خطیئات شما را مورد غفران خود قرار می‌دهد. «حطه» در لغت به‌معنای فروگذاشتن چیزی از بلندی است و به‌همین سبب در گذاشتن بار به زمین نیز به‌کار می‌رود.[1] این معنا در «حطّ» و باهم‌آیی آن با «خطیئه» از مؤلفه سنگینی و ثقالت در «خطیئه» حکایت می‌کند که در دریافت‌های ریشه‌شناسی نیز مؤیدی بر آن دیده می‌شود.

ب) ذومراتب بودن

«کبیر» یکی از هم‌نشین‌های مشتقات «خطیئه» با رابطه مکملی است. خدای متعال در آیه ۳۱ سوره اسراء می‌فرماید: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» لغویان آن را از ماده کبر ضد صِغر به‌معنای بزرگ می‌دانند. صغیر و کبیر را از امور نسبی دانسته و عظیم را از کلمات مشابه آن بر شمرده‌اند.[2] هم‌نشینی کبیر با خطأ و موصوفی بیان شدن آن حاکی از طیفی و نسبی بودن این مفهوم است؛ به‌عبارتی می‌توان درجات مختلفی از شدت قبح را برای «خطیئه» متصور شد.

دقت درکاربست اشکال مختلف صرفی مشتقات «خطأ» می‌تواند شاهدی دیگر بر این مؤلفه باشد. بیان ریشه «خطأ» در وزن فعیل و قالب صفت مشبه (خطیئه)، دلالت بر انباشته شدن حادثه و استقرار آن است. بنابراین کلمه «خطیئه» به‌معنای عملی است که خطا در آن انباشته شده و استقرار یافته است؛[3] به‌عبارت دیگر، در غیرثلاثی مجرد، صفت مشبهه هم‌وزن اسم فاعل است و اگر اسم فاعل بر ثبوت و استمرار زمانی دلالت کند، صفت مشبهه است.[4] زمخشری نیز در بیان معنای «خاطئین» از ارتکاب خطأ عظیم سخن رانده است و به بزرگ بودن آن اشاره می‌کند.[5] طباطبایی نیز ذیل تفسیر واژه «خاطئین» در آیه ۲۹ سوره یوسف، به تکرار خطای زلیخا اشاره کرده است: «يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ».[6] از این‌رو کاربرد صفت مشبهه و اسم فاعل، در شبکه معنایی «خطأ» بیانگر

---

۱. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۵۰۷؛ مصطفوی، ***التحقیق***، ج ۲، ص ۲۸۵.
۲. ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۱۰، ص ۴۳۸؛ ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۵، ص ۱۵۳، راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۶۷۱.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۵، ص ۱۲۱.
۴. کشفی، ***آموزش صرف و نحو عربی***، ج ۱، ص ۲۶۳.
۵. زمخشری، ***اساس البلاغة***، ج ۴، ص ۶۰۰.
۶. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۱، ص ۱۹۵.

خطایی است که با تکرار و استمرار به خطیئه و خاطئه تبدیل شده است که می‌تواند از درجات آن حکایت کند.

شاهدی دیگر بر مراتب «خطیئه» دقت در فاعلانِ آن است. از یک‌سو بافت آیات از طلب بخشش خطیئات از سوی برادران یوسف، مؤمنان و حضرت ابراهیم‌ﷺ سخن رانده است و از سوی دیگر خطیئات را به کفار منسوب می‌نماید.

در آیه ۹۷ سوره یوسف، فرزندان حضرت یعقوب‌ﷺ به جهت شفاعت پدر در بخشش خطاهای آنان از سوی خدای متعال دست به دامن پدر شدند: «قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ». مضمون سه آیه دیگر، از طلب غفران خطیئات مؤمنان حکایت می‌کنند (بقره / ۲۸۶؛ شعراء / ۵۱ و ۸۲؛ طه / ۷۳). در آیه ۸۲ سوره شعراء، خدای متعال از زبان حضرت ابراهیم‌ﷺ می‌فرماید: «وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ». بدون شک پیامبران معصوم‌اند و گناهی ندارند که بخشوده شود، ولی گاهی حسنات نیکان، گناه مقربان محسوب می‌شود. در آیه ۲۵ سوره نوح نیز از هلاکت قوم نوح به سبب خطیئه‌های مکرر آنها سخن رفته است: «مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا» و مقصود از ضمیر «هم» در عبارت «خطیئاتهم أغرقوا» کافران از قوم نوح است. از این‌رو مضمون آیات، می‌تواند شاهدی دیگر بر تعدد مراتب مرتکبان خطیئه باشد.

ج) پوشش

باهم‌آیی مفهوم «احاطه» در رابطه مکملی با «خطیئه» از مؤلفه قدرت پوشانندگی در شبکه معنایی آن حکایت دارد. در آیه ۸۱ سوره بقره خدای متعال می‌فرماید: «بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ». لغت‌شناسان در بیان معنای «أحاط» مفاهیم فراگرفتن، چیره‌شدن، استیلاء و سیطره یافتن را یاد نموده‌اند[1] با توجه به مضمون آیه، تکرار «خطیئه» سبب محاط شدن انسان در آن و خلود در جهنم می‌شود. به بیان دیگر، از یک‌سو عدم دسترسی محاط به ورای محیط و از سوی دیگر عدم رؤیت امور ورای محاط قابل ردیابی است؛ به‌بیان دیگر انسانی که با خطیئات احاطه شده است، اولاً راه ورود اموری مانند هدایت بسته خواهد و ثانیاً به سبب محاط شدن، توانایی درک حقایق امور از او سلب خواهد شد. در این مؤلفه از این خطیئه، اهمیت غفران الهی در زایل کردن اثرات آن و رفع پیامد خطرناک محاط شدن خطیئات جلوه‌گری می‌کند و باهم‌آیی پربسامد ریشه «غفر» با مشتقات «خطیئه» نشانی از آن است.

---

۱. فراهیدی، ***العین***، ج ۳، ص ۲۷۸؛ ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۵، ص ۱۱۹؛ جوهری، ***الصحاح***، ج ۳، ص ۶۰۲؛ مصطفوی، ***التحقیق***، ج ۲، ص ۳۶.

د) خروج از اعتدال

«إثم» از دیگر مفاهیم هم‌نشین در بافت معنایی «خطیئه» است. خدای متعال در آیه ۱۱۲ سوره نساء می‌فرماید: «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا». جمهور لغت‌شناسان مفهوم کندی و تأخیر را در هسته معنایی «إثم» یاد می‌کنند.[۱] مفهوم کندی و تأخیر، نمودی از مؤلفه خروج از اعتدال است که می‌تواند به سبب باهم‌آیی «إثم» با «خطیئه» به شبکه معنایی آن تسری یابد. افزون بر این باهم‌آیی، دریافت‌های ریشه‌شناسی نیز این مؤلفه را تأیید می‌کند. در معنای انحراف در زبان آرامی و خارج شدن در زبان عبری، مؤلفه عدول و انحراف قابل ردیابی است که در آراء لغویون نیز یاد شده است. ابن‌فارس در تبیین واژه اعتدال به تضاد آن با انحراف اشاره می‌کند.[۲] از این‌رو مفهوم انحراف در نیای «خطیئه» می‌تواند مؤیدی دیگر بر مؤلفه خروج از اعتدال باشد.

دو. گونه‌های خطیئه

جهت تبیین گونه‌های «خطیئه» نخست، به ردیابی عمدی بودن و غیرعمد بودن مشتقات «خطأ» و سپس، جوارحی یا جوانحی بودن آن پرداخته می‌شود.

الف) عمدی یا غیرعمدی بودن

هم‌نشینی «کسب» با مشتقات «خطیئه» از تعمدی بودن آن و باهم‌آیی «نسی» از غیرتعمدی بودن آن حکایت دارد. بررسی مصادیق آن نیز از تعمدی بودن آن در خاطئین و خطیئات و ناخواسته بودن آن در أخطأ سخن رانده است. از این‌رو در ادامه جهت تبیین این مؤلفه نخست به باهم‌آیی «کسب» و «نسی» و سپس به بررسی مصادیق آن پرداخته می‌شود.

باهم‌آیی ریشه «کسب» با «خطیئه» از عمدی بودن آن حکایت می‌کند. در آیه ۱۱۲ سوره نساء خدای متعال می‌فرماید: «وَ مَن يَكْسِبْ خَطِيَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيًا فَقَدِ احْتَمَلَ بهْتَانًا وَ إِثْمًا مُّبينا» در این آیه «یکسب» در رابطه مکملی با «خطیئه» دیده می‌شود. جمهور لغت‌شناسان طلب روزی را در معنای آن بیان کرده‌اند.[۳] افزون بر آن طلب چیزی برای جذب نفع یا دفع ضرر نیز در آراء برخی لغت‌شناسان بیان شده است.[۴] مفهوم طلب کردن در معنای «کسب» از میل قلبی بر انجام عمل حکایت دارد و عمدی بودن را به ذهن متبادر می‌کند.

---

۱. ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۱، ص ۶۰ ـ ۶۱؛ راغب، ***مفردات***، ج ۱، ص ۱۴۹، مصطفوی، ***التحقیق***، ج ۱، ص ۳۳

۲. ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۴، ص ۲۴۶.

۳. فراهیدی، ***العین***، ج ۵، ص ۳۲۸؛ ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۱۰، ص ۶۷؛ جوهری، ***الصحاح***، ج ۱، ص ۲۱۲؛ ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۱، ص ۷۱۶.

۴. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۷۸۷؛ قرشی، ***قاموس القرآن***، ج ۱، ص ۱۰۹.

باهم‌آیی «نسی» و دقت در سیاق آیه، می‌تواند شاهدی بر عمدی نبودن کاربست ریشه «خطأ» برشمرد. در آیه ۲۸۶ سوره بقره خدای متعال می‌فرماید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا». در این آیه «نسینا» در یک رابطه اشتدادی با «أخطأنا» قرار دارد. در این آیه از یک‌سو مفهوم «نسیان» در باهم‌آیی با مشتقات «خطأ» و در رابطه اشتدادی با آن بیان شده است و از سوی دیگر مفهوم «مؤاخذه» در رابطه اشتدادی با «أَخْطَأْنا» قرار دارد. لغویون «نسیان» را به‌معنای فراموشی و از یاد بردن چیزی دانسته‌اند که در خاطر انسان بوده است و از روی ضعف خاطر یا غفلت و حتی از روی عمد و قصد از خاطر برود.[۱] مفسران «خطأ» در آیه مذکور را، امری همراه با غفلت یاد کرده‌اند. طباطبایی، خطا و نسیان را تمرد ندانسته؛ چون از اختیار آدمی خارج است، اما مقدمات آن دو را اختیاری برشمرده که ممکن است با جلوگیری از مقدمات آن یا تحفظ از آن، از پیشامد آن جلوگیری نمود.[۲] در ***تفسیر نمونه*** نیز خطا و نسیان را مستوجب عقاب ندانسته، اما فراموشی و خطایی که نتیجه سهل‌انگاری باشد را سلب مسئولیت برنمی‌شمرد.[۳] ابن‌عاشور، نیز غفلت را در خطا و نسیان ذکر کرده است.[۴] با توجه به آراء مفسران ذیل تبیین آیه ۲۸۶ سوره بقره و باهم‌آیی مفهوم نسیان، مؤلفه غیرعمدی بودن در کاربست مشتقات ریشه «خطأ» در این آیه قابل ردیابی است.

دقت در آیه ۵ سوره احزاب به رفع جناح در خطاهای غیرعمدی اشاره دارد: «ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» در ابتدای آیه نسبت دادن پسر به پدر امر شده است و فرموده: «هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ» و سپس به جوازِ عدول ناخواسته از آن اشاره می‌کند. مضمون آیه مذکور از رفع انحراف و عدول از حق در امری که ناخواسته و ناآگاهانه به آن مرتکب شده، خبر می‌دهد؛ اما دقت در آیه ۹۲ سوره نساء: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ» از قتل غیرعمد مؤمن خبر می‌دهد و برای آن کفاره و دیه تعیین می‌کند که نشان می‌دهد نمی‌توان پیامدها و انحراف را از هر فعلی که ناآگاهانه و غیرعمد باشد، رفع نمود. بر طبق آیه ۵ سوره احزاب، تنها در ساحت کلام و قول، می‌توان به رفع انحراف و به تبع آن پیامدهای آن از اموری که قلب به آن آگاه نیست، اشاره نمود.

---

۱. ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۵، ص ۴۲۱؛ راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۷۶۰.
۲. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۲، ص ۴۷۷.
۳. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۲، ص ۴۰۳.
۴. ابن‌عاشور، ***التحریر و التنویر***، ج ۲، ص ۵۹۹.

تقابل «خطأ» با واژه متعمداً از غیرعمدی بودن آن حکایت دارد. در آیه ۹۲ و ۹۳ سوره نساء خدای متعال می‌فرماید: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ... * وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا» مضمون آیه از تقابل «خطأ» و «متعمدا» در این دو آیه حکایت می‌کند. از این تقابل مؤلفه غیرعمدی بودن به شبکه معنایی «خطیئه» تسری می‌یابد.

در ادامه با بررسی سیاق آیات در بافت معنایی «خطأ» به ردیابی مصادیق عمدی آن پرداخته می‌شود. در آیه ۳۷ سوره حاقه خدای متعال می‌فرماید: «لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ». در این آیه از جهنمیان با عنوان «خاطئون» یاد شده و در آیات پیشین آن به خطاهای آنان اشاره می‌کند: «إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ * وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ» عدم ایمان به حق تعالی و عدم تشویق به اطعام مسکین از امور ارادی است و دانسته انجام می‌شود. در آیات ۹۱ و ۹۷ سوره یوسف برادران حضرت یوسف‌ﷺ خود را در زمره «خاطئین» بر می‌شمردند. رفتار برادران جناب یوسف‌ﷺ با اراده و نقشه انجام شده بود. در آیه ۸ سوره قصص خدای متعال می‌فرماید: «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ» عملکرد فرعون و قوم او در رفتار با بنی اسرائیل، قبل از حضرت موسی‌ﷺ نشان از تعدد و تعمد خطاهای آنهاست. این قوم نیز خاطئین نامیده شدند.

آیه ۲۹ سوره یوسف که مقول عزیز مصر به زلیخا و یوسف‌ﷺ است، زلیخا در زمره خاطئین قرار دارد: «يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ». به‌طور قطع قصد مراوده او با یوسف‌ﷺ تعمدی است. در این مورد نیز تکرر و تعمد در خطا دیده می‌شود. چنان‌که علامه طباطبایی نیز در تفسیر این آیه به این نکته اشاره می‌کند که عشق او به یوسف طاقت او را طاق کرده و یک بارش را عزیز مصر دیده است.[1]

آیه ۹ سوره حاقه نیز به زشت‌کاری قوم لوط و طغیان قوم عاد اشاره کرده و می‌فرماید: «وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ» علامه طباطبایی، فرعون را خصوص زمان موسی‌ﷺ و مقصود از «من قبله» را امت‌های قبل آبادی‌های قوم لوط و اهالی آن قریه‌ها برمی‌شمرد و خاطئه بودن را به سبب تکذیب رسالت و خطا رفتن از طریق عبودیت دانسته است.[2] طبرسی نیز «بِالْخَاطِئَةِ» را خطاهایی که شرک و کفر باشد، تبیین می‌کند.[3] سیاق آیات نیز از همین معنا حکایت دارد؛ زیرا در آیه بعد نیز خدای متعال می‌فرماید: «فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً» لذا مؤلفه تعمدی بودن در واژه «خاطئه» نیز لحاظ شده است.

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۱، ص ۱۹۵.
۲. همان، ج ۱۹، ص ۳۹۳.
۳. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۵، ص ۲۷۲.

قتل فرزند در آیه ۳۱ اسراء: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» و سحر و جادو در آیه ۷۳ طه: «إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى» نیز مصادیق خطیئه است و مؤلفه تعمدی بودن، در هر دوی آن آشکار است.

با توجه به آنچه گذشت، در «خاطئه» (خاطئین و خطیئات) و «خِطأ» مؤلفه تعمدی بودن و در واژه «خَطَا» و «أخطأ» مؤلفه نادانسته بودن قابل ردیابی است. در دو آیه مؤلفه غیرعمدی بودن و در ۱۱ آیه عمدی بودن آن دریافت می‌شود که نشان از ارتکاب پربسامد خطأ، با نیت و خواست درونی است.

ب) جوارحی و جوانحی

یکی از تقسیمات مهم گناه، تبیین آن در دو گونه جوارحی و جوانحی است. گناهان جوارحی، گناهانی هستند که از اعضا و جوارح بدن صادر می‌شوند که در دو قسم: فعلیه و ترکیه تبیین می‌شوند و مقصود از گناهان جوانحی، گناهانی هستند که توسط شئون نفس و باطن انسان انجام می‌شوند و در حوزه ادراکات قرار دارند به دو قسم گناهان اعتقادی (فکری یا عقلی) مانند: شرک و کفر، سوء ظن و یأس از رحمت خدا و گناهان قلبی مانند: حسد، عجب و کبر و ... تقسیم می‌گردند.[1] بررسی شبکه معنایی خطیئه با کاربست روابط هم‌نشینی از تحقق آن در این دو حیطه خبر می‌دهد.

کسب از مفاهیم هم‌نشین در بافت آیات خطیئه است، که می‌تواند در گناهان جوارحی و جوانحی کاربرد داشته باشد. باهم‌آیی واژه «إثم» با «خطیئه» و دقت در مضمون آیه ۱۱۲ سوره نساء از عدم تحقق یا کاربستِ اندکِ تحقق خطیئه در گناهان کلامی و قولی خبر می‌دهد.

در آیه ۱۱۲ سوره نساء خدای متعال می‌فرماید: «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا». در این آیه «کسب» در رابطه مکملی با «خطیئه» است. واژه «کسب» در قرآن کریم، در دو حیطه جوارحی و جوانحی مصداق دارد. عبارت: «كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» در آیه ۲۲۵ سوره بقره: «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ» حاکی از کاربرد کسب در امور درونی و قلبی است و هم‌نشینی «کسب» با «ایدی» نیز می‌تواند از تحقق آن در مرتبه فعل حکایت کند: «وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْديكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثيرٍ». لذا سبب باهم‌آیی آن با خطیئه، می‌تواند از جوارحی و جوانحی بودن خطیئات حکایت نماید.

از سوی دیگر، در آیه ۱۱۲ سوره نساء «اثم» در رابطه اشتدادی با «خطیئه» قرار دارد. آیه شریفه می‌فرماید که در صورت ارتکاب خطیئه یا اثم و نسبت دادن آن به غیر، خطیئه و اثم تبدیل به اثم مبین

---

۱. نکوئی، ***حقیقت گناه، معرفت گناه و راه‌های جلوگیری از آن***، ص ۱۲۲ ـ ۱۲۰.

(از نوع بهتان) می‌شود؛ به‌عبارتی حتی اگر فاعل به سبب پشیمانی و ترس خطیئه را به شخص دیگری منسوب کند، خطیئه به گناهی دیگر تبدیل می‌شود و افزایش شدت قبح آن در صفت مبین بیان می‌شود. آیه نمی‌فرماید: خطیئه کبیره و اثم مبین؛ بلکه در صورت بهتان آن به غیر، هر دو را اثم مبین می‌نامد. تبدیل خطیئه به اثم شاید از این منظر باشد که اثم در کاربردهای قرآنی غالباً افکار و اقوال با مؤلفه‌های کذب و بطلان است. باهم‌آیی «قول» با «إثم» در آیه ۶۳ سوره مائده از گناهان قولی در بافت معنایی إثم خبر می‌دهد: «لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ». هم‌نشینی «افاک» با «أثیم» در آیات ۷ جاثیه و ۲۲۲ نساء، با توجه به نظرات مفسران به بسیار دروغ‌گو بودن دلالت دارد. در آیه ۷ جاثیه خدای متعال می‌فرماید: «وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» و در آیه ۲۲۲ سوره شعراء نیز قریب این مضمون چنین بیان می‌شود: «تَنَزَّلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ». طبرسی و طباطبایی، ذیل تفسیر آیه ۸ جاثیه، «افاک» را کسی که بسیار دروغ می‌گوید، بر می‌شمرند.[1] در آیه مورد بحث، ۱۱۲ سوره نساء، نیز عبارت: «ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً» یعنی گناه خود را به بی‌گناهی نسبت دهد،[2] که از نوع بهتان و گناهی قولی است.

اگر خطیئه نیز به مانند اثم در مصادیق قولی کاربرد زیادی داشت شاید، از عبارت خطیئه کبیره یا خطیئه مبین استفاده می‌شد. اگرچه که نمی‌توان مصادیق خطیئه در قول را به کلی نفی کرد، حداقل از این آیه می‌توان دریافت که کاربرد خطیئه در گناهان قولی کمتر از اثم است. عدم ذکر مصادیقی از گناهان قولی در شبکه معنایی خطیئه، شاهدی بر این امر است.

سه. مواجهه انسان با خطیئات

مضمون آیات حاکی از سه‌گونه مواجهه بنده در برابر خطیئات است. از یک‌سو همراهی ریشه «کسب» با «خطیئه» از ارتکاب آن در انسان‌ها خبر می‌دهد و از سوی دیگر باهم‌آیی ریشه «أخذ» از طلب رفع عذاب و هم‌نشینی «غفر» از طلب بخشش و محو اثرات خطیئات حکایت می‌کند.

الف) ارتکاب خطیئات

باهم‌آیی «کسب» با ریشه «خطأ» از ارتکاب خطیئه حکایت دارد. در آیه ۱۱۲ سوره نساء خدای متعال می‌فرماید: «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا». در این آیه «یکسب» در رابطه مکملی با «خطیئه» دیده می‌شود. بررسی معنای کسب در آراء لغت‌شناسان و کاربرد

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۸، ص ۲۴۰؛ طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۲، ص ۳۴۰.
۲. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۳، ص ۱۶۶.

قرآنی آن، می‌تواند یکی از مؤلفه‌های معنایی خطیئه را آشکار کند. جمهور لغویون طلب روزی را در معنای آن بیان کرده‌اند.[۱] هم‌نشینی این ریشه با خطیئه نشان از تمرد انسان‌ها در ارتکاب خطیئات و تحقق آن با نیت و میل قلبی دارد.

ب) درخواست رفع عذاب

با هم‌آیی «لا تُؤاخِذْنا» در شبکه معنایی خطیئه از طلب رفع عذاب حکایت دارد. در آیه ۲۸۶ سوره بقره خدای متعال می‌فرماید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا» مؤاخذه از ریشه اخذ بوده و ابن‌منظور «أخذ» را در تضاد با عطا دانسته است.[۲] ابن‌فارس آن را به‌معنای تصرف و به‌دست آوردن چیزی برشمرده است.[۳] بافت معنایی آن در قرآن کریم نشان می‌دهد که پیامد اصلی أخذ با فاعلیت حق تعالی، نزول عذاب است. خدای متعال در آیه ۶۱ سوره نحل می‌فرماید: «وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ...» آیه شریفه به مواخذه خدای متعال به سبب ظلم اشاره می‌کند و در صورت این مؤاخذه، به پیامد آن: «ما تَرَكَ عَلَيْها مِنْ دَابَّةٍ» اشاره می‌کند.

مشابه این مضمون در آیه ۴۵ سوره فاطر نیز بیان شده است. در آیه ۵۸ سوره کهف نیز خدای متعال می‌فرماید: «وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ». آیه شریفه به نزول عذاب در پی اخذ اشاره می‌فرماید. از این‌رو می‌توان گفت که مؤاخذه خدای متعال با نزول عذاب همراه است و شاید همان نزول عذاب باشد که به سبب غفران حق تعالی به تعویق می‌افتد. لذا در آیاتی که خداوند به عدم مؤاخذه خویش اشاره می‌فرماید به‌معنای عدم قبح عمل نیست. صرفاً بیان عدم نزول عذاب در آن است؛ مثلاً در آیه ۲۲۵ سوره بقره به مؤاخذه از کسب قلوب اشاره می‌کند: «لَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» در آیه ۸۹ سوره بقره و ابتدای آیه ۲۲۵ سوره بقره نیز از عدم مؤاخذه در سوگند لغو سخن می‌گوید: «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ» که به‌معنای عدم قبح عمل نیست؛ بلکه آیه شریفه به رفع عذاب از آن اشاره می‌فرماید. در شبکه معنایی خطیئه نیز به دعای مؤمنان در رفع عذاب در خطاها اشاره می‌فرماید.

ج) درخواست بخشش

در قرآن کریم بارها از مغفرت و بخشش گناهان سخن به‌میان آمده است. ریشه «غفر» و مشتقات آن با بسامد ۸ مرتبه در بافت معنایی خطیئه قرار گرفته است، که ۵ بار در رابطه مکملی و ۴ بار در رابطه

---

۱. فراهیدی، ***العین***، ج ۵، ص ۳۲۸؛ ازهری، ***تهذیب اللغة***، ج ۱۰، ص ۶۷؛ جوهری، ***الصحاح***، ج ۱، ص ۲۱۲؛ ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۱، ص ۷۱۶.

۲. ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۳، ص ۴۷۲.

۳. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۱۴۵.

اشتدادی قرار گرفته است. باهم‌آیی، «أطمع» با «غفران خطیئه» در یک آیه با رابطه اشتدادی، از امید به بخشش حکایت دارد.

«غفران» از ماده «غفر» و در لغت به‌معنای پوشیدن چیزی که، انسان را از زشتی حفظ کند و در قرآن به‌معنای آن است که خداوند عیوب و گناهان بندگان را می‌پوشاند و آنها را از عذاب و کیفر حفظ کرده و اثر گناهان را محو می‌کند.[۱] راغب اصفهانی، درباره مفهوم «غفر» می‌نویسد: «الغَفر به‌معنای بیم و ترس و آنچه انسان را از پلیدی مصون می‌دارد».[۲] مصطفوی مفهوم محو اثر را برای معنای آن بر می‌شمرد.[۳] از آنجایی که در جمهور فرهنگ‌ها ستر ذنوب را در معنای غفر یاد کرده‌اند، ذکر این نکته لازم است که در معنای ذنب، مفهوم دنباله و دم بیان شده است و ستر ذنوب به‌معنای از بین بردن اثرات نامطلوب گناهان است.

طلب غفران خطیئه، از سوی برادران یوسف، مؤمنان و حضرت ابراهیم‌علیه‌السلام بیان می‌شود. در آیه ۸۲ سوره شعراء نیز خدای متعال می‌فرماید: «وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ». مضمون آیه از سلب غفران حضرت ابراهیم‌علیه‌السلام سخن رانده است. در این آیه افزون‌بر غفر، «أطمع» نیز در باهم‌آیی با خطیئه قرار دارد. با طباطبایی در تبیین این آیه به این نکته اشاره می‌کند که آمرزش به استحقاق نیست، تا اگر کسی خود را مستحق آن بداند قطع به آن پیدا کند؛ بلکه فضلی از ناحیه خدای متعال است.[۴] ابن‌عاشور نیز در «أطمع» امید و رجا به مغفرت را بیان نموده است و آن را در وعده الهی به بخشش گناهان برمی‌شمرد.[۵] در سه آیه نیز از دعاهایی سخن رانده است که مؤمنان در طلب بخشش خطیئات خویش از حق تعالی طلب غفران می‌کنند (بقره / ۲۸۶؛ شعراء / ۵۱؛ طه / ۷۳).

چهار. مواجهه خداوند با خطیئات

بررسی آیات، از دو گونه مواجهه حق تعالی با خطیئات بندگان حکایت دارد؛ بخشش و جزا. در ادامه به این دو ساحت پرداخته می‌شود.

الف) بخشش و شروط آن

در آیه ۱۶۱ سوره اعراف خدای متعال می‌فرماید: «وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ». در این آیه خدای متعال به

۱. ازهری، ***تهذیب اللغه***، ج ۸، ص ۳۸۷؛ جوهری، ***الصحاح***، ج ۲، ص ۷۷۶.
۲. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ج ۱، ص ۶۰۹.
۳. مصطفوی، ***التحقیق***، ج ۷، ص ۲۹۳.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۲۸۵.
۵. ابن‌عاشور، ***التحریر و التنویر***، ج ۱۹، ص ۱۵۴.

بنی‌اسرائیل امر می‌فرماید که از خداوند طلب کنید سنگینی و باری (به سبب خطیئات) که به دوش می‌کشید را فرو گذارد (قُولُواْ حِطَّةٌ). امر به سجده و تواضع نیز مقدمه غفران خطیئات یاد می‌شود (ادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا). لذا در این آیه بهره‌مندی از غفران الهی و محو آثار خطیئات منوط به طلب غفران و خضوع (سجده) است.

ب) جزا و کیفر

بافت معنایی «خطیئه» از عذاب‌های دنیوی و اخروی در پی ارتکاب آن سخن رانده است. پیامدهای دنیوی خطیئه، به تناسب مؤمن و کافر در دو بخش قابل تبیین است. نخست آیاتی که به پیامد ارتکاب خطیئات مکرر اشاره و هلاکت دنیوی را از عقوبت آن یاد می‌کند. در آیه ۲۵ سوره نوح به سرانجام تکذیب‌کنندگان رسالت آن جناب پرداخته و می‌فرماید: «مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا»، به عقوبت دنیوی خطیئات در کفار اشاره کرده است. در آیه ۸ سوره قصص نیز از عقوبت فرعون و سپاهش و غرق شدن آنها یاد می‌شود: «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ». از سوی دیگر، مطابق آیه ۹۲ سوره نساء، کفاره و دیه نیز یکی دیگر از پیامدهایی است که به جهت رفع آثار خطیئه غیرعمد مؤمنان (قتل غیرعمد مؤمن) امر شده است. با توجه به مضمون آیات، همان‌طور که بافت معنایی «خطأ» در قرآن کریم از درجات متعددی برخوردار است، در پی آن پیامدهای آن نیز دارای مراتب گوناگونی است. تکرار «خطیئه» هلاکت دنیوی و عقوبت اخروی و ارتکاب غیرعمد آن نیز تبعاتی برای انسان به همراه دارد که در مصداق قتل غیرعمد مؤمن با دیه و کفاره قابل رفع است.

با هم‌آیی مفاهیم نار و عذاب با مشتقات خطیئه و در رابطه مکملی با آن، با توجه به مضمون آیات، از عذاب اخروی حکایت دارد. در آیه ۲۵ سوره نوح، خدای متعال می‌فرماید: «مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا» عبارت، از عذاب اخروی آتش برای قوم نوح حکایت دارد. در آیه ۸۱ سوره بقره نیز خدای متعال می‌فرماید: «مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ».

تحلیل شبکه معنایی خطیئه

دریافت‌های ریشه‌شناسی حاکی از کاربست مفاهیمِ گناهکار، خراب کردن در زبان إکدی و لغزش و گناه در زبان عبری است که شاهدی از کاربست نیای ریشه «خطأ» در مفهوم گناه و کار ناشایست است. در معنای انحراف در زبان آرامی و خارج شدن در زبان عبری، مؤلفه عدول و انحراف قابل ردیابی است. مفهوم غفلت کردن در زبان سبئی، نیز می‌تواند شاهدی بر وجود مؤلفه غیرعمدی بودن در شبکه معنایی خطأ شود. لغت‌شناسان برای تبیین مفهوم خطأ، به تقابل آن با صواب و عمل نیک اشاره کردند و ترادف آن را با ذنب و إثم یاد می‌کنند. افزون بر آن، مفهوم عدول و انحراف در آراء لغویون در بیان معنای خطأ، قابل ردیابی است و

ترادف آن با سیئه بیان شده است که می‌تواند نشانی از بسط معنایی در این ریشه باشد. در خاطئه (خاطئین)، خطیئات و خِطأ، مؤلفه تعمدی بودن و در خَطَا و أخطأ، مؤلفه نادانسته بودن در آراء لغویون قابل ردیابی است.

دستاورد بررسی مفاهیم هم‌نشین حاکی از آن است که، موصوفی بیان شدن این واژه، حاکی از طیفی و نسبی بودن این مفهوم و ذودرجات بودن آن است. بررسی فاعلیت‌های گوناگون آن و دقت در کاربست اشکال مختلف صرفی نیز شواهدی دیگر بر این مؤلفه است. دقت در باهم‌آیی‌ها از سنگینی و باری سخن رانده است که در پی ارتکاب گریبان‌گیر خاطی خواهد شد که مؤلفه ثقالت را در شبکه معنایی آن قابل آشکار می‌کند. مؤلفه پوشش، نشانی از سلب توانایی درک حقایق در پی ارتکاب خطیئات است. مفاهیم هم‌نشین از تحقق خطیئه در حوزه جوارح و جوانح خبر می‌دهد و افزون بر آن عمدی یا غیرعمدی بودن آن با جستاری در باهم‌آیی‌ها و دریافت‌های ریشه‌شناسی آشکار می‌شود.

مضمون آیات حاکی از سه‌گونه مواجهه بنده در برابر خطیئات سخن رانده است؛ طلب رفع عذاب، طلب بخشش و ارتکاب. طلب غفران از سوی بندگان با درجات مختلف ایمانی، پیامبر اولوالعزم، عامه مؤمنان و برادران یوسف، نیز نشانی دیگر از طیف وسیع ارتکاب آن دارد. مواجهه حق تعالی در دو گونه بخشش و جزا قابل تبیین است. پیامدهای متعددی هم‌چون هلاکت دنیوی، عذاب اخروی، دیه و کفاره نیز شاهدی بر درجات آن است که عقوبت‌های متنوعی بر آن مترتب شده است.

ترسیم شبکه معنایی خطیئه

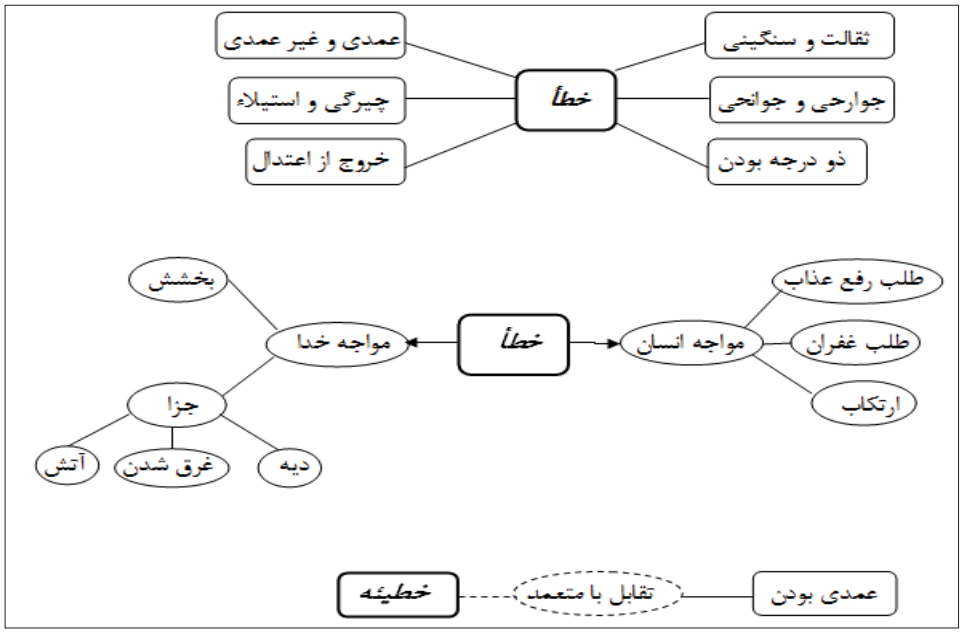

منابع و مآخذ

- ***قرآن کریم.***
- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۳ ش). ***زبان قرآن***. تهران: دانشگاه تهران.
- ابن‌فارس، احمد (١٤٠٤ ق). ***معجم مقاییس اللغة***. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم (١٤٠٤ ق). ***لسان العرب***. بیروت: دار صادر.
- ازهری، محمد بن احمد (١٤٢١ ق). ***تهذیب اللغة***. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- پالمر، فرانک رابرت (١٣٧٤ ش). ***نگاهی تازه به معناشناسی***. ترجمه کوروش صفوی. تهران: کتاب ماد.
- جوهری، اسمادعیل بن حماد (١٣٧٦ ش). ***الصحاح؛ تاج اللغة و صحاح العربیة***. تحقیق احمد عبدالغفور عطار. بیروت: دار العلم للملایین.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (١٤٢٠ ق). ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***. بیروت: دار التراث العربی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (١٤١٢ ق). ***مفردات فی غریب القرآن***. بیروت: دار القلم.
- رهنما، هادی (١٣٩٠ ش). ***معناشناسی نام‌های معاد در قرآن کریم***. تهران: انتشارات امام صادق‌علیه‌السلام.
- زبیدی، محمد بن محمد (١٤١٤ ق). ***تاج العروس من جواهر القاموس***. بیروت: دار الفکر.
- صفوی، کوروش (١٣٨٧ ش). ***درآمدی بر معناشناسی***. تهران: سوره مهر.
- صفوی، کوروش (١٣٧٩ ش). ***فرهنگ توصیفی معناشناسی***. تهران: فرهنگ معاصر.
- صینی، اسماعیل (١٤١٤ ق). ***المکنز العربی المعاصر***. بیروت: مکتبة لبنان ناشرون.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (١٣٧٥ ش). ***مجمع البحرین و مطلع النیرین***. تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن (١٣٦١ ش). ***التبیان فی تفسیر القرآن***. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- عسکری، حسن بن عبدالله (١٤٠٠ ق). ***الفروق فی اللغة***. بیروت: دار الآفاق الجدیده.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (١٤٠٩ ق). ***کتاب العین***. قم: هجرت.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (١٤١٥ ق). ***القاموس المحیط***. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- قرشی، سید علی‌اکبر (١٣٧١ ش). ***قاموس قرآن***. تهران: اسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (١٤٠٧ ق). ***الکافی***. تصحیح علی‌اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- لاینز، جان (١٣٩١ ش). ***درآمدی بر معناشناسی زبان***. ترجمه کوروش صفوی. تهران: نشر علمی.
- مصطفوی، حسن (١٤٣٠ ق). ***التحقیق فی کلمات القرآن الکریم***. بیروت: دار الکتب العلمیة.

- Beeston, A. F. L (1982). ***Sabaic Dictionary (English – French - arabic)***. Louvain: peerters.
- Black, J (2000). ***Aconcise Dictionaty of Akkadian***. Wiesbaden: Harrassowits Verlag.
- Dalman, GH (1901). ***Aramaish - Neuhebraisches Worterbruch zu Targum***. Talmud und Midrash. Frankfurt: M. J. Kauffmann.
- Gesenius, A (1939). ***Hebrew and English Lexicon of the Old Testsment***. tr: E Robinson. ed. F. Brown. Oxford University Press.
- Jastrow (1903). ***A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yeushalmi and the Midrashic Literature***. New York: G. p. putnams Sons. Vol. 2.
- Leslau, W (1991). ***Comparative Dictionary of Geez (classical Ethiopic)***, A Hebrew and English. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Lipniski, Edward (2007). ***SIN, Encyclopdia Judaica, Micheal Berenbau***. New York: Macmillan Referenc.